

LEDÁN M. ISTVÁN

Az öngyilkosság reprezentációi a latin sírfeliratokon és epigrammákban

A latin sírszövegekben gyakran megjelenik a *taedium vitae*-motívum. Vajon ez azt jelezné, hogy a latin szepulkrásis irodalomban több öngyilkossági esettel találkozunk, mint amennyivel a görög sírfeliratok esetében? A *taedium vitae* gyakoriságának ismeretében meglepő lehet, hogy valamivel kevesebb „öngyilkos” latin sírfelirat áll rendelkezésünkre, mint görög. Tény viszont, hogy ezek csaknem mindegyikében az öngyilkosság esete forog fenn, míg a görög sírszövegek esetében többször csupán csak gyanakodhatunk az öngyilkosságra. Az viszont már kevésbé meglepő, hogy a latin irodalomban – szemben a görög epigramma-anyaggal – kevés olyan epigrammát találunk, amelynek az öngyilkosság a témája. Ez azzal magyarázható, hogy a latin epigrammairodalom messze nem olyan gazdag, mint a görög. Kevés latin irodalmi sírfelirat van, és még kevesebb olyan, amelynek az öngyilkosság a témája. Tanulmányunkban előbb a „valódi” sírfeliratokat elemezzük, majd megvizsgáljuk, hogy az a néhány rendelkezésünkre álló irodalmi epigramma miként reprezentálja az öngyilkosságot.¹

Kulcsszavak: latin sírfeliratok, Martialis, öngyilkosság, *taedium vitae*

Bevezetés

Latin sírfeliratokon gyakori motívum a *taedium vitae* (életundor, halálvágy). Mindenekelőtt a keserű gyász lehetett az oka annak, hogy a hátramaradottak számára a halál vonzóbbnak tűnt az életnél. Ez a motívum ugyan megjelenik a görög sírfeliratokon is, de a latin sírszövegekben sokkal gyakoribb.² *Taedium vitae*-ről gyász esetében akkor beszélünk, ha

¹ A tanulmány egy készülő monografikus munka része, amelyben az öngyilkosság reprezentációit vizsgálom az ógörög irodalmi forrásokban (mitológia, drámák, regények, histográfiai művek stb.), a görög sírfeliratokon, a latin irodalmi forrásokban, a zsidóság kanonikus és kánonon kívüli irodalmában, valamint az Újszövetségben.

² LATTIMORE (1962: 203).

a hozzátartozó inkább meghalni szeretne, mintsem elviselni az elválás fájdalmát.³ Ilyenkor a hozzátartozó úgy érzi, hogy *nulla spes vivendi mihi sine conjugii tali*,⁴ vagyis „nincs remény az életre ilyen házastárs nélkül”.⁵ Olykor a gyász miatti *taedium vitae* a hátramaradott abbéli vágyában nyilvánul meg, hogy bárcsak a halál vele is végzett volna: *longus amor perit direpta morte recepta / utinam nos Fatus texisset utrosque*.⁶ („egy hosszú szerelem pusztult el. Elszakított tőlem a hirtelen halál. / Bárcsak a Végzet együtt hantolt volna el mindkettőnket.”).

Amennyiben a hozzátartozó reménykedett a halálon túli újraegyesülésben, nem annyira az élet megutálásáról van szó, mint inkább elvágyódásról: *et solamen erit, quod te iam iamque videbo / cum vita functus iungar tuis umbra figuris*.⁷ („vigaszom, hogy hamarosan látlak, / midőn bevégezem az életet, árnyamat árnyaddal összekötöm.”).

Ám *taedium vitae*-t nem csupán a gyász okozhatott; az életet terhes-ség, nem kívánatossá tehetette a szegénység, a betegség is. Ilyenkor a halál-ra úgy tekintenek mint szabadítóra. A halál lesz az, amire vágyik az ember, az élet pedig az, amitől rettegnie kell: *aeternamque domum petimus et finem laborum*⁸ („az örök hajlék után vágyunk, és arra, hogy vége legyen a fáradságnak”).

A halál vigaszt és egyfajta kárpótlást jelent az életben elszenvedett nehézségekért. Békét nyújt, a szó epikureista értelmében, azaz a halál-ban – mivel az totális megsemmisülést jelent – már nem fájhat semmi. Életben maradni viszont annyi, mint megnyújtani a szenvedést. Ezt a gondolatot megtaláljuk Lucretiusnál⁹ és több sírfeliratban is. A halál gondtalanságot, nyugalmat kínál (*securitas*), következésképp a halott gondtalan (*securus*), amit az élőkről nem lehet állítani. Az egyik sírfel-

³ THOMPSON (1912: 11; 13).

⁴ MOMMSEN–WILMANN–DESSAU (1881–1956: CIL 8, 151).

⁵ A metrikus sírfeliratok, illetve az epigrammák, ahol nincs jelezve a fordító, saját fordításaim. Megjegyzem, hogy nem műfordításoknak szántam őket. Egyetlen szempontom az volt, hogy a lehető legpontosabban fordítsam a szövegeket. Ennek ellenére a líraibb sírfeliratok esetében törekedtem arra, hogy az időmérték illúzióját keltve fordítsak.

⁶ BUECHLER (1982: CLE, nr. 444).

⁷ BORMANN (1966: CIL 11, 3771).

⁸ CIL 11, 1616.

⁹ Vö. Lucr. 3, 940–944 (ford. TÓTH [1997: 102]). Idézi THOMPSON (1912: 32).

iratban ezt olvassuk: *haec est domus aeterna, solacium laboris*¹⁰ („ez az örök hajlék, vigasz [kárpótlás] a fáradságért”).

Az élet annyit jelent, hogy az ember a remény és a félelem foglya, és a sors hatalma alatt áll. Mivel a halálban már nincs hatalma a sorsnak, a halál valójában a sors hatalma alóli felszabadulás. Seneca azt írja, hogy amennyiben a bölccsel bosszantó, nyugalomát felkavaró dolgok történnek, legjobb, ha meneszti magát, azaz önként kihátrál az életből.¹¹ Ez a sors hatalma alóli felszabadulás jelenik meg egy Kr. u. 1. századi sírfeliratban: *Evasi, effugi. Spes et Fortuna valet. / Nil mihi vobiscum est, ludificate alios!*¹² („Elmenekültem, elfutottam. Remény és Sors, minden jót nektek. / Nincs már közöm hozzátok, találjatok más játékszert magatoknak!”). A feliratban beszélő halott úgy érzi, hogy az élet, a sok be nem teljesült reménnyel, csúfot űzött vele (*ludificare*). A halál annyi, mint megszabadulni a Remény (*Spes*) hatalma alól. A megfogalmazás, miszerint a halott elfutott, megmenekült az élettől, egyaránt utalhat öngyilkosságra és természetes halálra.¹³

Végül a *taedium vitae* összefügg az időskori megfáradással (*fessa aetas*) is. Hogy ez mennyire jellemző volt az öregekre, kiderül egy olyan sírszövegből, amelyben a feleség éppen az ellenkezőjét állítja férjéről:

Nunquam tristis erat laetus gaudebat ubique
Nec senibus similis mortem cupiebat obire
Sed timuit mortem nec se mori posse putabat.¹⁴

Nem volt szomorú soha, derűs volt és örökké örült,
s mint az öregek szokták: nem kívánta a halált.
Félt a haláltól, s nem gondolta, hogy meghalhat.

Az időskori *taedium vitae*-re példa az alábbi sírfelirat is, amelyben egy férfi a fiáról, illetve idős anyjáról emlékezett meg. Az utóbbiról azt mondja, nem akart élni, azaz nem volt már kíváncsi számára az élet.

¹⁰ CIL 8, 4475.

¹¹ Sen. *Ep.* 70 (ford. BOLLÓK et al. [2002: 138]).

¹² BORMANN–HENZEN–BANG–HÜLSEN–DE ROSSI (1926: CIL 6, 11743 = CLE, nr. 1498).

¹³ Több hasonló sírfeliratot is ismerünk. Görög párhuzamát (és valószínűleg mintáját) ld. BECKBY (1958: AG IX, nr. 49). Ld. még THOMPSON (1912: 44).

¹⁴ DESSAU (1968: CIL 14, 636).

Dispar damna lege Parcarum et stamina dispar;
 Hæc ridenda mihi est, hic lacrymandus erit.
 Hæc namque emeritos bis quadraginta per annos
 Vixit; at hic tertio consule natus obit.
 Cur modo tam præceps, iterum tam sera fuisti
 Funeris amborum dic rea Persephone.
 Vix lucem vidisse satis qui vivere posset;
 Vivere quæ nollet vix potuisse mori.¹⁵

Nem egyforma a veszteség a Párkák rendelése szerint, és nem egyforma hosszú a fonál.
 Anyám sorsán nevetnem kell, a fiamén meg sírnom!
 Anyám kétszer negyven hosszú évet élt,
 a fiam meg elment élete harmadik évében.
 Miért voltál egyszer ennyire gyors az egyik, aztán meg ennyire ráérős a másik halálával, mondd, te bűnös Perszephoné?
 Alig láthatta a napot az, aki élhetett volna,
 és aki nem akart élni már, meghalni alig tudott!

Feltűnő, hogy ez a latin sírfeliratokra igencsak jellemző *taedium vitae* olyan élethelyzetekben jelenik meg, amelyekben az emberek – miként ez a görög sírszövegek esetében is látható – a leginkább hajlamosak öngyilkosságot elkövetni. Ilyen élethelyzetek a gyász, a(z időskori) betegség, a szenvedés, a kilátástalanság, de maga az öregség mint állapot is. Láttuk, hogy *taedium vitae*-t az a filozofikus meggyőződés is okozhat, hogy az élet a hiú remények által csúfot űz az emberből. Az étellel, illetve a halállal kapcsolatos filozófiai nézetek szintén állhatnak az öngyilkosság hátterében.

Vajon a latin sírszövegekben gyakran megjelenő *taedium vitae* azt jelezne, hogy a latin szepulkrális irodalomban több öngyilkossági esettel találkozunk, mint amennyivel a görög sírfeliratok esetében? Agnieszka Kotlińska-Toma azt állítja, hogy a több százezer görög sírfelirat közül csupán három említ öngyilkosságot, szemben a latin sírfeliratokkal, amelyek gyakrabban tematizálják az öngyilkosságot.¹⁶ Persze háromnál

¹⁵ KENRICK (1858: 24). Ld. még GRUTER (1707: nr. 4849). A szöveget ld. még <http://www.manfredclauss.de>.

¹⁶ KOTLIŃSKA-TOMA (2014: 172; 183).

azért mindenképpen több ógörög „öngyilkos sírfelirattal” számolhatunk, ám ez semmiképpen nem érvényteleníti Kotlińska-Toma tézisé miszerint az öngyilkosság egy eléggé elhallgatott téma az ógörög sírfeliratokon. Mi a helyzet a latin sírfeliratokkal? A *taedium vitae* gyakoriságának ismeretében meglepő lehet, hogy szám szerint valamivel kevesebb „öngyilkos” latin sírfelirat áll rendelkezésünkre, mint görög. Tény viszont, hogy ezek majdnem mindegyikében egyértelműen öngyilkosság esete forog fenn, míg a görög sírszövegek esetében többször csupán csak gyanakodhatunk az öngyilkosságra. Az viszont már kevésbé meglepő, hogy a latin irodalomban – szemben a görög epigramma-anyaggal – kevés olyan epigrammát találunk, amelynek az öngyilkosság a témája. Ez azzal magyarázható, hogy a latin epigrammairódom messze nem olyan gazdag, mint a görög. Kevés latin irodalmi sírfelirat van, és még kevesebb olyan, amelynek az öngyilkosság a témája. Előbb a „valódi” sírfeliratokat elemezzük, majd megvizsgáljuk, hogy az a néhány rendelkezésünkre álló irodalmi epigramma miként reprezentálja az öngyilkosságot.

Öngyilkosság a sírköveken. A nem irodalmi sírfeliratok tanúsága

Elsőként egy olyan párbeszédes sírfeliratot idézek, amely inkább a *taedium vitae*-re példa, mint az öngyilkosságra. A szöveg egy libertinus házaspár (Atimetus és Homonoia) síremlékéről való, amelyen nem csupán az alább idézett párbeszédes epigramma olvasható, hanem latin prózai szövegek, egy további görög, illetve egy latin nyelvű epigramma is. Az alább nem idézett latin nyelvű epigrammából, amelyben a halott feleség beszél, megtudjuk, hogy az asszony nem egészen húsz évesen halálozott el. Külön érdekessége a síremléknek, hogy noha a házaspár közös síremlékének szánták és helyet is hagytak az emlékművön a férj sírfeliratának, az végül üresen maradt. Ennek okát nem ismerjük.¹⁷ A legvalószínűbbnek az tűnhet, hogy Atimetus később újranősült, gyermekei születtek és egy másik családi sírboltba temetkezett. De más oka is lehetett annak, hogy a férj sírfelirata végül nem került fel a síremlékre. Ezt a hipotézist alább vetem fel. A sírszöveg Rómából való, a Kr. u. 1. századból.

¹⁷ GARULLI-SANTIN (2023: 170–177).

1,1

Férj

Si pensare animas sinerent crudelia fata
et posset redimi morte aliena salus,
quantulacumque meae debentur tempora vitae
pensassem pro te, cara Homonoia, libens.
at nunc, quod possum, fugiam lucemque deosque
ut te matura per Styga morte sequar.

Feleség

Parce tuam, coniunx, fletu quassare iuventam
fataque maerendo sollicitare mea.
nil prosunt lacrimae nec possunt fata moveri.
Viximus, hic omnis exitus unus habet.
Parce: ita non unquam similem experiare dolorem
et faveant votis numina cuncta tuis.
quodque mihi eripuit mors immatura iuventae,
id tibi victuro proroget ulterius.¹⁸

Férj

Ha a kegyetlen sors hagyná, hogy életet élettél fizessünk,
és más halála megválthatná az életet,
bármilyen kevés is van hátra életemből,
szívesen adnám érted, drága Homonoia.
Ám csak az tehetem, hogy elfutok a fény és az istenek elől,
hogy korai halállal kövesselek a Sztüxön át.

Feleség

Ne gyötörd, férjem sírással ifjúságod,
és halálomat gyásszal ne zaklasd!
Semmit nem használnak a könnyek, a sors sem lágyítható meg!
Éltünk! S ez a vég mindenkit utolér.

¹⁸ CLE, nr. 995.

Kíméld magad! Hogy soha hasonló fájdalmat ne kelljen átélned,
s hogy az istenek meghallgassák kérésed!
Amit a korai halál elrabolt tőlem: fiatal éveimet,
azt adja neked, hogy élhess hosszan tovább!

Atimetus, a gyászoló férj arról beszél, hogy örömet felajánlana életét felesége életéért, de mivel ez nem lehetséges, azt teszi, amit tenni tud: öngyilkosságot követ el, hogy együtt lehessen a feleségével. Könnyen elképzelhető, hogy Atimetus gyakran hangoztatta a barátai előtt, hogy öngyilkosságot fog elkövetni, a barátok pedig azzal az érveléssel próbálták lebeszélni, hogy ezt Homonoia sem akarná. Ezek a baráti beszélgetések kerülhettek fel férj és feleség közötti dialógus formájában a síremlékre, hogy valahányszor Atimetus a sírhoz látogat, a feleség „lebeszélhesse” tervezett öngyilkosságáról. Hogy Atimetus komolyan tervezhette az önkezű halált, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a síremlékre felkerült ez a különös párbeszéd, amelyben nem csupán a *taedium vitae* fogalmazódik meg (ilyenként messze nem egyedülálló), hanem egy konkrét öngyilkossági terv („elfutok a fény és az istenek elöl”). Az öngyilkossági szándék ilyen nyílt hangoztatását egy pszichológus ma kétségkívül komoly üzenetként, segélykiáltásként kezelné. A sírfeliratban persze nincs szó arról (a nem idézett részekben sem), hogy a férj öngyilkosságot követett volna el. A közös síremlékről – miként utaltunk rá – hiányzik viszont a saját sírfelirata, amelynek egyébként kihagyták a helyet a síremléken. Vajon egy későbbi időpontban miért nem került fel a síremlékre Atimetus sírfelirata is? Leginkább arra gondolhatunk, hogy az istenek meghallgatták Homonoia kérését és hosszú élettel ajándékozták meg a férjet, aki később újránősült és második felesége mellé temetkezett. De hipotézisként azt is felvethetjük, hogy Atimetus végül mégis csak beváltotta az ígéretét, öngyilkos lett, és éppen emiatt nem kerülhetett a feleség mellé. Ismerünk egy feliratot (nem sírfeliratot!) Sarsinából, a Kr. e. 1. századból, amelyből megtudjuk, hogy egy bizonyos Horatius Balbus temetőhöz szükséges földterületet adományozott polgártársainak, ugyanakkor közölte velük feltételeit is. A temetőből kizárták a gladiátorokat, a hírhedt foglalkozást űzőket és azokat, akik önakasztással végeztek magukkal. Ez Voisin szerint azt jelenti, hogy nem általában az öngyilkosoktól tagadták meg a temetkezési helyet, hanem csak azoktól,

akik akasztással haltak meg, akár önként, akár mások keze által (azaz keresztre feszítve). A római társadalomban ugyanis az akasztott ember félelem tárgya volt. Rettegtek tőle. Ezzel a rettegéssel magyarázható, hogy viszonylag kevés római önakasztásos öngyilkosságot ismerünk. A római emberből az akasztás mindenféle formája viszolygást váltott ki. Cicero azt írta, hogy a kereszt nem csupán a római polgár testétől, hanem a gondolataitól, a szemétől, a fülétől is maradjon távol; legjobb lenne száműzni a római ember szótárából.¹⁹ Hasonlóan vélekedik Seneca is az akasztásos halálról. Azt írja, hogy a kereszt *lignum infelix* (átkozott fa), és a legszörnyűbb gonosz, minden szenvedés és nyomorúság (*ultima malorum*) netovábbja kötődik hozzá.²⁰ Az akasztott ember holttestét egyébként egy órán belül el kellett szállítani. Ám senkinek nem volt joga levágni, csak a *manceps*nek.²¹ Ez a halálnem a halottat *insepultus*sá (eltemethetetlené), *infelix*szé (átkozottá) tette, és beszennyezte az élők lakhelyét, illetve a nap ragyogását.²²

Nos, amennyiben Atimetus önakasztással vetett volna véget az életének, az megmagyarázná, miért nem került fel a sírfelirata a síremlékre. Nyilván ez egy olyan feltevés, amit lehetetlen bizonyítani. A sírfeliratban csupán tervezett öngyilkosságról, vagy ha úgy tetszik, öngyilkossági gondolatokról olvasunk. Ám ilyenként is releváns számunkra, mivel jelzi, hogy a házastárs elvesztése, a gyász, egyik meghatározó oka lehetett az öngyilkosságnak. Ez esetben ráadásul egy férfi fenyegetőzik öngyilkossággal. Gyász miatt ugyanis leginkább nők lettek öngyilkosok.

A következő sírfeliratban gyilkosságról és öngyilkosságról egyaránt olvashatunk. A szöveg Germania Superiorból való, a Kr. u. 1. századból. A síremléket egy meggyilkolt juhtenyésztőnek emeltette korábbi *dominusa*, a patrónusa.²³ Iucundus tehát felszabadított rabszolga volt, aki sírszövegében egyes szám első személyben, részletesen beszéli el halála körülményeit. Iucundust rabszolgája gyilkolta meg, majd tettét követő-

¹⁹ Cic. *Rab. Post.* 5 (ford. NÓTÁRI [2010: 699]).

²⁰ Sen. *Ep.* 101 (ford. BOLLÓK et al. [2002: 503–504]).

²¹ Tkp. temetkezési vállalkozó, aki rabszolgákkal dolgoztatott. Ezek a rabszolgák hóhéroként is dolgoztak, pl. keresztre feszítésnél.

²² VOISIN (1987: 260–261).

²³ Ld. ROYMANS–ZANDSTRA (2011: 168).

en a Majnába ugorva vetett véget az életének. Öngyilkosságával minden bizonnyal a keresztre feszítést kívánta elkerülni, azaz a kínhaláltól való félelem miatt menekült önként a halálba. Amennyiben testét partra dobta a folyó, ugyanúgy temetetlen maradt, mint ha keresztre feszítették volna. Ez az egyetlen olyan sírszöveg, amely rabszolga öngyilkosságáról számol be. A szöveg tördelése alapvetően követi a síremléken levő szöveg formáját, csak ott változtattunk, ahol az zavarná az olvasást.

1, 2

Iucundus

M(arci) Terenti l(ibertus)

pecuarius

praeteriens quicum

que legis consiste

viator et vide quam indigne

raptus inane

querar vivere non

potui plures XXX per

annos nam eripuit

servos mihi vitam et ipse

praecipitem sesse

deiecit in amnem abstulit

huic Moenus quod

domino eripuit

patronus de suo posuit.²⁴

Iucundus, Martius

Terentius szabadosa,

juhtenyésztő.

Vándor, ki itt ellépsz,

állj meg, lásd és olvasd,

amint elpanaszlom,

én szegény, hogy mily

méltatlanul fosztottak

meg az életemtől.

Nem élhettem,

²⁴ HIRSCHFELD–ZANGEMEISTER (1916: CIL 13, 7070 = CLE, nr. 1007).

csupán csak harminc esztendő,
 mert egy rabszolga
 elrabolta az életem.
 Aztán belevetette magát a folyóba:
 elvette a Majna azt, amit ő urától vett el!
 Patrónusa emelte saját költségén (Iucundusnak).

Egy prózai sírszöveggel folytatjuk, amely egy Telesina Crispinella nevű nő halálát beszéli el. Az asszony harmincnyolc évet élt a férjével házasságban, ebből arra következtethetünk, hogy az ötvenes évei közepén járhatott (ha tizenhat-tizenhét évesen ment férjhez). Bár lehetne arra gondolni, hogy valójában a gyász (a lelki bánat) végzett vele, sokkal valószínűbb, hogy az elviselhetetlen gyász miatt öngyilkos lett. Előbb megutálta az életét (*vivere abominavit*), majd végzett magával (*animo despondit*). Nem ez lenne az egyetlen eset, amikor egy anya úgy dönt, hogy nem akarja túlélni gyermeke(i) halálát. Dio Cassius elmeséli, hogy Apicata (Seianusnak, Tiberius kegyencének korábbi felesége), miután megtudta, hogy fiait meggyilkolták, a lányát pedig meggyalázták, öngyilkosságot követett el.²⁵ A túlságos gyász, párosulva azzal a vággyal, hogy az ember a halálban a szeretteivel találkozhasson (*ob desiderium fili*), főleg asszonyokat – miként ezt a görög sírszövegek némelyikében is láthatjuk – könnyen öngyilkosságba taszíthatott.

1, 3

D(is) M(anibus) S(acrum). Telesinae Crispinellae, conjugii sanctissimae, quae ob desiderium fili, Publii Lali Gentiani Victoris, sui piissimi vivere abominavit et post dies XV fati ejus animo despondit. Publius Lalius Modestus maritus cum qua vixit annos XXXVIII, menses III. Sine ulla querella.²⁶

Az alvilági isteneknek.

A legfeddhetetlenebb feleségnek, Telesina Crispinellának, aki fia Publius Lalius Gentianus Victor, a legkedvesebb fiú utáni sóvárgás miatt életét megutálta, és a fiú halála után tizenöt nappal halálra

²⁵ Dio Cass. 58, 11, 6. Ld. még VOISIN (1987: 274).

²⁶ MOMMSEN (1883: CIL 9, 2229).

szánta magát. Férje, Publius Lalius Modestus, akivel harmincnyolc évet és három hónapot élt együtt. Vitatkozás nélkül (éltek).

Anyának és lányának állít emléket az alábbi Hispániából (Cartagena), a Kr. e. 1. századból való sírfelirat. A Sicinus család régi hispániai plebejus család volt.²⁷ Mivel az apáról nem tesz említést a szöveg, gyanítható, hogy az anya özvegyként nevelte a lányát, és a lány hirtelen halála után teljesen magára maradt. Miután síremléket emelt a lánynak, ő is „visszaadta a lelkét” a túlságos gyász miatt. Halála mintegy bizonyíték arra, hogy mennyire kesergett, azaz mennyire képtelen volt elviselni a fájdalmat. Kérdés, hogy a *reddidit animam* arra vonatkozik-e, hogy az anya a fájdalomba halt bele, vagy pedig arra, hogy önkezével vetett véget az életének? Mi ez utóbbira gondolunk. A lány halála és az anya halála között igen kevés idő telt el („miután könnyek közt e síremléssel adózott a lánynak”). Ez talán nem volt „elég idő arra”, hogy természetes úton a depresszió, a gyász végezzen vele.

1, 4

Sicinia Quinti filia mater. Sicinia Cai filia Secunda.

Filia cum matre est, hospes, sei forte requiris

heic sita. Quas rapuit mortis acerba dies.

Sed prius eripuit matri qui in omnia pollet

crudelis cassus filiolum e manibus. Paene inmatura

morte ereptam sibi gnatam heu quantum mater fleverit indicio

Nam postquam fletu et monumento hoc condecoravit

gnatam per luctus reddidit ipsa animam.²⁸

Sicina, Quintus lánya, az anya, és Sicina Secunda, Gaius lánya.

Anya és lánya fekszenek itt, ha kérdeznéd vándor,

kiket a halál keserű napja ragadott el.

Ám először az anya kezei közül a lányt ragadta el

a mindent uraló végzet. Van bizonyosság arra, hogy midőn

a korai halál elragadta a lányt, ó jaj, mennyire kesergett az anya:

mert miután könnyek közt e síremléssel adózott a lánynak,

a gyász miatt visszaadta a lelkét.

²⁷ HÜBNER (1899: 345).

²⁸ CLE, nr. 1076.

Egy igen talányos sírfelirattal folytatjuk, amely Lugdunumból (Lyon), a Kr. u. 2. századból származik. Az asszony neve arra utal, hogy felszabadított rabszolga lehetett. Fiatalon, huszonöt évesen halt meg. A sírban helyet kapott fia, Attius is, ám ez csak abból derül ki, hogy a síremléket állító Cerealius férjnek és apának nevezi magát. Ugyanakkor az apának és a fiúnak nem egyezik a családneve, amiből arra lehet következtetni, hogy a fiú az asszony előző házasságából született. A fiúról egyébként semmi lényeges információt nem közöl a sírszöveg. Különössé az teszi a szöveget, hogy a férj, noha kegyesnek (kedvesnek, jóságosnak) nevezi a feleségét, egyúttal azt is közli, hogy gonosz dolgot tett (egész életében *pia* volt, majd pedig *inpiá*vá vált). Mit jelenthet vajon ez a talányos mondat? A sírfeliratnak sok értelmezője akadt, így elméletekben nincs hiány. Van olyan magyarázó, aki arra gondol, hogy Sutiát azért nevezi a férj *inpiának*, mert az asszony kereszténnyé lett. Mások szerint az *inpia* arra vonatkozik, hogy Sutia ahelyett, hogy a férjével maradt volna, követte a fiát a halálba. Megint mások úgy látják, hogy az *inpia* arra céloz, hogy noha Sutia sokkal fiatalabb volt a férjénél, mégis korábban halt meg. Ez utóbbi két értelmezésben a gonosz tett tehát semmi egyébre nem utal, csupán arra, hogy az asszony túl korán halt meg.²⁹ Ám az ilyen esetekben nem az elhalálozott házastársat szokták vádolni, hanem a végzetet, a sorsot, a moirákat vagy magát a halált. Nem tarthatjuk kizártnak, hogy az a gonosz dolog, amivel a férj szelíden vádolja a feleséget, az öngyilkosság. Teljes joggal gondolhatunk arra is, hogy fia halála miatti gyászában Sutia végül a halál mellett döntött. Kenrick mindenestre arra gondol, hogy az asszony halálát az anyai bánat okozta.³⁰

1, 5

Dis manibus et memoriae aeternae Sutiae Anthidis, quae vixit annis XXV, mensibus IX, diebus XV, quae dum nimia pia fuit facta est inpia (!). Et Attio Probatolo. Cerealius Calistio coniux et pater et sibi vivo ponendum curavit et sub ascia dedicavit.³¹

²⁹ STÉGEN (1961: 59–61).

³⁰ KENRICK (1858: 18).

³¹ CIL 8, 2279.

Az alvilági isteneknek és Sutia örök emlékére, aki huszonöt évet, kilenc hónapot és tizenöt napot élt. Noha igen kegyes volt, gonosz dolgot tett. És Attius Probatolusznak. Cerealius Calistio a férj és apa emelte, magának is még élteben, és a bárd alatt felszentelte.

A túlzott gyász okozta egy nyolcéves fiú halálát is az alábbi sírszövegben. A fiú csupán egy nappal élte túl a nővérét. Öngyilkos lett volna? Meglepő lehet, hogy egy nyolcéves fiú az öngyilkosság mellett dönt, ezért hajlanánk arra, hogy ez esetben mégiscsak arról lehet szó, hogy az elviselhetetlen szomorúság végzett vele. Nem ismerünk adatokat az ókorból a gyermek-öngyilkosságokra vonatkozóan,³² azt viszont tudjuk, hogy korunkban egyre több öngyilkosság fordul elő az 5–11 év közötti gyermekek, kiskamaszok körében. A kiváltó okok között szerepel a trauma is.³³ A testvérek közötti korkülönbség miatt (Castricia csaknem tizenhat évesen már eladósorba lépett) arra is gondolhatunk, hogy a viszonyuk nem annyira testvéri lehetett, a fiú sokkal inkább amolyan pótanynaként tekinthetett nővérére. Castricia elvesztése ezért is jelenthetett számára ilyen nagy traumát. A szövegből mintha az derülne ki, hogy a szülők értik a fiúk tettét: a nővér utáni sóvárgás megmagyarázza, miért végzett magával Communis.

1, 6

Memoriae Castriciae filiae dulcissimae et piissimae et incomparabili, quae vixit annis XV, mensibus III, diebus I, et Communi filio, qui post desiderium sororis suae una die super vixit, et vixit annis VIII, diebus XX. Communis et Casia parentes filis dulcissimis.³⁴

A legdrágább, a legkedvesebb és a páratlan lány, Castricia emlékére, aki tizenöt évet, három hónapot és egy napot élt, és fiunknak, Communisnak, aki a nővére utáni sóvárgás miatt csupán egy nappal élte túl őt. Nyolc évet és húsz napot élt. A szülők, Communis és Casia legdrágább gyermekeiknek.

³² Arra vonatkozóan vannak adatok, hogy viszonylag gyakori volt az öngyilkosság a kamaszok körében, azaz a felnőttkor küszöbén. Ld. HOOFF (1990: 26).

³³ Ld. <https://www.cwla.org/increased-suicide-rates-among-children-aged-5-to-11-years-in-the-u-s/>, 2023. 11. 30.

³⁴ ORELLI (1828: nr. 4600).

Septicianus 1–2. századi latin grammatikus a betegség elől menekült a halálba. Ezzel az értelmezéssel nem mindenki ért egyet.³⁵ Amennyiben öngyilkosságról van szó és nem egyszerűen *taedium vitae*-ről, nem derül ki, hogy az önkéntes halál révén Septicianus olyan békére lel-e, amelyet valamilyen túlvilági helyen valóban élvezhet, vagy a béke és a gondok hiánya epikureista szellemben azt jelenti, hogy mivel a halál mindent megszüntet, így a fájdalmat is. A sírszöveg egy szobortalapzatról származik. A grammatikus városától, Comumtól hálából szobrot kapott, ám nem tanítói szolgálataiért, hanem mert vagyonát a városra hagyta.³⁶ Septicianus nemcsak grammatikus volt a városban, hanem tiszteletbeli *decurio*, azaz városi tanácsos is. Gyaníthatjuk, bár erről nem esik szó a sírfeliratban, hogy római módon (karddal vagy ereinek felvágásával) vetett véget az életének és nem önakasztással. Ez utóbbi esetben ugyanis aligha kapott volna szobrot a várostól.

1, 7

Publi Atilii Septiciani grammatici latini, cui ordo Comensium ornamenta decurionalia decrevit, qui universam substantiam suam ad rem publicam pertinere voluit.

Morborum vitia et vitae mala maxima fugi:
nunc careo poenis, pace fruor placida.³⁷

Publius Atilius Septicianus, latin grammatikus (emlékére), akinek Comum tanácsa tiszteletbeli decurio rangot adott, és aki teljes vagyonát a közösségre hagyta.

Elmenekültem a betegségek csapásai és az élet legnagyobb gonoszágai elől:
most semmi se bánt, szelíd békére leltem.

Hasonló okokból döntött a halál mellett egy Bassulus nevű férfi is, aki saját maga szövegezte meg a sírfeliratát. Bassulus a Kr. u. 2. század elején élt Aeclanumban, és azt mondja magáról, hogy lefordította Menand-

³⁵ HOOFF (1990: 153).

³⁶ ROY (2020: 42).

³⁷ CLE, nr. 1274. Ld. még RONCAGLIA (2018: 82).

rosz néhány darabját, és ő maga is próbálkozott drámaírással. Ezeket a darabokat feltehetően nem állították színpadra, ellenkező esetben erről is említést tett volna sírszövegében. Bassulus *duovir* is volt a maga városában, ám ez nem jelentette feltétlenül azt, hogy tulajdonképpen hivatalt is viselt volna. Ez olykor egy tiszteletbeli cím volt, amelyet jótékonyosságért cserébe kaphattak az előkelő(bb) emberek.³⁸ Bassulus lelki és testi gyötrelmekről beszél. A betegség mellett valamilyen lelki fájdalom is gyötörte. Nem kizárt, hogy ez összefügghetett intellektuális tevékenységével, amelyet kortársai – érzése szerint – talán nem értékelték eléggé. Itt sincs szó arról, milyen módon került sor az öngyilkosságra, kifejtésre kerül viszont az, hogy Bassulus mit remél az önkéntes haláltól. Úgy fogalmaz, hogy a halál a maga módján (*suo more*) enyhülést ad számára. Ez valószínűleg úgy értendő, mint e fenti esetben, azaz az enyhülés és az örök nyugalom nem *aktív* pihenést jelent, amit élvezhet az ember, hanem mindenféle fájdalom és gyötrellem hiányát. Azért szűnik meg a halálban a fájdalom, mert *minden* megszűnik. Bassulus nem csupán azt mondja el, hogy ő maga miért döntött a halál mellett, hanem egyúttal ajánlja is az öngyilkosságot mindazoknak, akik az ő helyzetébe kerülnek. Az élet csupán addig kíváncsú, amíg élni üdvös, amíg nem zaklatják az embert testi-lelki bajok, ellenkező esetben nem tanácsos kötődni hozzá. A *halál mint kikötő* motívumát több görög irodalmi sírfeliratban is megtaláljuk. Egy több variációban is ismert epigrammában azt olvassuk, hogy a halott kikötőre (λιμήν) lelt a halálban, felszabadult a remény és a sors hatalma alól és nem szolgál többé ezek játékszeréül.³⁹ Seneca is azzal vigasztalja Polybiust testvére miatti gyászában, hogy a testvér már elpihent, végre szabad, végre megnyugodott, végre örökkévaló. Ha az élet tengeren való hánykódás, a halál kikötő (*portus*).⁴⁰ Ez a kikötő, sugallja Seneca, a végső reménysége minden hajósna, azaz a halál ad végső nyugalmat minden élőnek.⁴¹

³⁸ CLARKE (1993: 14).

³⁹ AG 9, nr. 49. További példa: AG 9, nr. 172.

⁴⁰ Sen. *Ad Polyb.* 9, 7: *Navigantibus nullus portus nisi mortis est. Ne itaque invideris fratri tuo: quiescit. Tandem liber, tandem tutus, tandem aeternus est.* (ford. BASORE [1965: 382]).

⁴¹ Sen. *Ad Polyb.* 9, 7 (ford. BOLLÓK et al. [2002: 85]).

1, 8

D(is) M(anibus) M(arco) Pomponio, M(arci) f(ilio), M(arci) n(epoti),
M(arci) pron(epoti), M(arci) abn(epoti) Cor(nelia) Bassulo, (duo)vir(o)
q(uin)q(uennali).

Ne more pecoris otio transfunderer,
Menandri paucas vorti scitas fabulas,
Et ipsus (!) etiam sedulo finxi novas.
Id quale qualest chartis mandatum diu.
Verum vexatus animi curis anxiis,
Non nullis etiam corporis doloribus,
Utrumque ut esset taediosum ultra modum,
Optatam mortem potitus. Ea mihi
Suo de more cuncta dat levamina.
Vos in sepulchro hoc elogium incidite,
quod sit documento post futuris omnibus,
inmodice ne quis vitae scopulis haereat,
cum sit paratus portus eiaculantibus,
qui nos excipiat ad quietem perpetem.
Sed iam valete donec vivere expedit.
Cantria Longina marito optimo bene merenti fecit.⁴²

Az alvilági isteneknek. Marcus Pomponius Bassulusnak, aki Marcus
fia, Marcus unokája, Marcus dédunokája, Marcus ükonokája, Cornelia
tribusából, a duovir quinquennalisnak.

Hogy ne töltssem tétlenül, barom módjára, a pihenés idejét,
lefordítottam Menandrosz néhány elmés darabját,
sőt magam is, serényen, szereztem újakat.
Akármilyenek is, régóta papírra vannak vetve.
Ám mivel súlyos gondok gyötörték lelkemet,
és nem kevés fájdalom a testemet,
s mert mindkettő felettébb gyűlöletes volt,
úgy döntöttem, hogy kívánatosabb a halál.
Ez – a maga módján – teljes enyhülést ad nekem.
Ti pedig véssétek síromra ezt a feliratot,
hogy okulásul lehessen a jövőben mindenkinek:

⁴² CLE, nr. 97 = CIL 9, 1164.

senki ne kösse magát túlságosan az élet horgonyához,
midőn a kihajózónak készen áll a kikötő,
mely örök nyugalomba fogad minket.
De éljetez boldogul, míg élnetek üdvös.
Cantria Longina állította a legjobb férjnek, érdeme szerint.

A következő sírfelirat egy Oppia nevű fiatal nőnek állít emléket. A felirat a Kr. u. 2. századból, Anagniból (ma: Anagni, Olaszország) származik. Az elképzelt szcenárium szerint Oppiát két nő fogadja az Alvilágban. Oppia *exemplum*, azaz a tiszta nő példája, az Alvilágban pedig ugyancsak *exemplumok* fogadják, Laodamia, a görög, illetve Arria, a római hitvesi hűség és szeretet példái. Gondolhatunk persze arra is, hogy a klasszikus görög örökségre, illetve a római közelmúltra való visszatekintés a férj, Firmus szemében egyfajta méltóságot kölcsönzött kedves halottjának,⁴³ és voltaképpen ezért invokálja Arriát, illetve Laodamiát, ám feltűnő, hogy mindkét nő öngyilkosságáról híres. Arria, Caecina Paetus felesége volt, akit Claudius császár halálra ítélt egy összeesküvésben való részvétel miatt. Arria, mivel nem sikerült megmentenie a férjét, kardot döfött a saját szívébe.⁴⁴ Ifjabb Plinius elbeszélése szerint Arria nem szándékozott ennyire brutálisan végezni magával (karddal), de mivel vigyáztak rá, hogy ne követhessen el öngyilkosságot, nem talált más módot. Ő maga mindenesetre az öngyilkosság könnyebb módját választotta volna. Plinius Arria halálát, függetlenül annak módjától, dicsőséges halálnak nevezi.⁴⁵ Laodamia Próteszilaosz felesége volt, aki miután értesült férje haláláról, addig könyörgött az isteneknek, míg azok megengedték a férjének, hogy három órára visszajöjjön az Alvilágból. Miután a férj másodszor is meghalt, Laodamia követte férjét a halálba.⁴⁶ A férj invokációja, hogy ti. Arria és Laodamia fogadják Oppiát az Alvilágban, azt sugallja, hogy a fiatal nő öngyilkosságot követett el. Az okra semmiféle konkrét utalás nem történik. A férj csupán annyit mond, hogy Oppia elszakított tőle. A nő öngyilkossága nem azért hasonlítható a görög, illetve a római *exemplumokra*, mert hasonló körülmények és okok miatt történt, hanem

⁴³ NOCK-BEAZLEY (1946: 166).

⁴⁴ PECZ (1902: I, 1, 244).

⁴⁵ Plin. *Ep.* 3, 16 (ford. BORZSÁK et al. [1981: 55]).

⁴⁶ PECZ (1904: II, 1, 597).

azért – legalábbis ezt reméli a férj –, mert ugyanúgy megőrződik az emléke. Oppia öngyilkossága heroikus öngyilkosságként van beállítva, amiből arra következtethetünk, hogy női becsületét érhetette sérelem.

1, 9

Exemplum periit castae lugete puellae.

Oppia iam non est, crepta est Oppia Firmo.

Accipite hanc animam, numeroque augete sacrato

Arria Romano et tu Graio Laodamia.

Hunc titulum meritis servat tibi fama supertes.⁴⁷

Síratok tiszta lányok, mert (követendő) példátok lelte halálát.

Oppia már nincs, Oppia elszakított Firmustól.

Fogadjátok e lelket, és növeljétek vele szent soraitokat,

Te Arria a rómaiakét, és te Laodamia a hellénekét!

A fennmaradó hírnév méltán őrzi meg számodra eme feliratot.

Végül egy hiányos sírfeliratot idézünk, amely egy római katona halálának körülményeit beszéli el. A sírszöveg Mauretania Caesariensisből (a mai Algéria területéről), a Kr. u. 3. századból való. Sajnos a felirat éppen ott töredékes, ahonnan kiderülhetne, mi is történt valójában. Ulpius Optatus Africában szolgált *centurio* rangban („vesszőt viselt rangjelzés-ként”), feltehetően valamelyik határvédő *cohors*ban. Nem tudni, mit jelenthet az, hogy becsstelen vagy gyalázatos csatákban (*temerata bella*) vett részt. Meglehet, hogy inkább arra kell gondolnunk, hogy Ulpius vakmerő (*temerarius*) hadjáratokra vállalkozott. Erre utalna az a sor, amely szerint ő maga egyedül tette meg azt, amire társai együtt is képtelenek voltak. Abba az ütközetbe viszont, amely a halálát okozta, nem a vakmerősége sodorta, hanem zabolátlan dühe (*nimum ira*) és a harci téboly (*furor pugnae*). Mintha azt sugallná a szöveg, hogy a vesztét okozó ütközetben nem egyszerűen ifjonti hévből, szokásos vakmerőségből rontott az ellenségre („miként eddig”), hanem valamiféle örület kergette a harcba. Nyilván végül az ellenség végzett vele, ám nehéz nem arra gondolni, hogy ez valójában egy öngyilkos akció volt. Amennyiben a *temerata bella* csakugyan gyalázatos hadjáratokat jelent, gondolhatunk olyan büntető-

⁴⁷ CLE, nr. 423.

expedíciókra is, amelyek során nők és gyermekek is áldozatul eshettek, akár még – anakronisztikusan szólva – a poszttraumás stressz (PTSD) is számításba jöhet mint a *furor pugnae*, illetve az öngyilkos akció kiváltója. Ilyenként ez a felirat érdekes dokumentuma lehet annak, hogy a PTSD a római legionáriusokat is veszélyeztette.⁴⁸

1, 10

D(is) M(anibus) s(acrum).

hic situs est quondam iuvenis generoso nomine miles Ulpus Optatus
quique regens virgam decus et virtutis honorem

gestavit, proles laudanda propagine longa.

Hic multos domuit stravitque per hos undique montes

Infandos hostes temerataque bella subiit

et quid non multi poterant iuvenes, hic semper solus agebat.

Cum suam totam nimium dependeret iram

obvius ipse furor pugnae Romanum iuvenem per hostica vulnera misit.

ipse tamen victor telis undique clusus [– – –]

genti nequid fera [– – –]

ipse suis [– – –].

cladiq(ue) et vita [– – –].⁴⁹

Az alvilági isteneknek.

Itt fekszik egy hajdan fiatal férfi, előkelő nevű, a katona Ulpus Optatus,
aki vesszőt viselt rangjelzésként és bátorságáért kitüntetést. Régi és
nemes család sarja volt.

Sok szörnyű ellenséget győzött és terített le szerte e hegyekben.

Becstelen csatákban vett részt.

És amire képtelen volt sok ifjú együtt, azt ő mindig egymaga tette.

Midőn szabadjára engedte zabolátlan dühét,

ez a fellángoló harci téboly a római ifjút az ellenség okozta sebekbe
lökte.

Bár győzelemre állt, mindenfelől fegyverektől szorongatva [...]

[...] a törzs semmiféle vad [...]

[...] ő maga [...]

[...] vereség és élete

⁴⁸ KRUSCHWITZ (2015).

⁴⁹ CLE, nr. 520.

Öngyilkosság az irodalmi epigrammákban

Az *Anthologia Graeca*ban számtalan irodalmi sírfeliratot találunk, amelyek nem azzal a szándékkal íródtak, hogy síremlékre kerüljenek. Ezek közül csaknem félszáz olyan akad, amelyeknek az öngyilkosság a témája. A latin epigrammairódalom – miként már utaltunk rá – messze nem olyan gazdag, mint a görög. Kevés az irodalmi sírfelirat, és ezek között még kevesebb az olyan, amely az öngyilkosságot tematizálja. Valójában Martialis irodalmi sírfeliratain kívül alig találunk példát a műfajra az ókori latin irodalomban. Catullus epigrammái között egyáltalán nem találunk irodalmi sírfeliratot, Tibullusnál, Propertiusnál és Ovidiusnál is csupán egy-egy példát.⁵⁰ Martialis epigrammái között valamivel több mint féltucat olyan epigrammával számolhatunk, amelyek irodalmi sírfeliratoknak tekinthetők.⁵¹ Ezek közül négynek témája az öngyilkosság.

Két olyan epigrammával kezdünk, amelyek híres római öngyilkos nőknek (Arriának és Porciának) állítanak emléket. Elsőként azt az epigrammát idézzük, amelyben Martialis Arria öngyilkosságát beszéli el. Arria mondata, amellyel átadta férjének a saját kebléből kihúzott kardot (*non dolet*), nyilvánvalóan szinte kínálja magát, hogy egy epigramma csattanójává legyen. Arria nevével egy „valódi” sírfeliratban már találkozunk, és ott is, akárcsak Martialisnál, a hitvesi hűség *exemplum*a. Arriának nem a saját sebe okoz fájdalmat, hanem az, amit a férje készül tenni. Felesége öngyilkossága után ugyanis Paetus is végzett magával.

2, 1

Casta suo gladium cum traderet Arria Paeto,
quem de visceribus strinxerat ipsa suis,
„Si qua fides, vulnus quod feci non dolet” – inquit,
„sed tu quod facies, hoc mihi, Paete, dolet.”⁵²

Midőn a szűzies Arria átadta az ő Paetusának a kardot,
melyet melléből rántott ki, így szólt:
Higgy nekem, a seb, mit magamon ejtettem, nem fáj, –
amit te készülsz tenni, az fáj nekem, Paetusom!

⁵⁰ Tib. 1, 3, 55–56; Prop. 2, 13, 35–36; Ov. Tr. 3, 3, 73–76. Ld. JOHNSON (1954: 356).

⁵¹ JOHNSON (1954: 357).

⁵² Mart. 1, 13 (szerk. BAILEY [1990: 18]).

Martialis Porcia haláláról, úgy tűnik, az anekdotikusabb verziót fogadta el, miszerint úgy lett öngyilkos, hogy izzó parazsat nyelt. Ezt a brutális módot azért választotta, mert megakadályozták, hogy karddal vessen véget az életének. Ezt a történetet egyébként Plutarkhosz is ismeri, meg is említi a *Brutus*ban, ám nem ad hitelt annak. Plutarkhosz inkább arra hajlik, hogy Porcia ugyan öngyilkos lett, ám betegsége miatt vált meg az életétől.⁵³ Martialis epigrammájának az a csattanója, hogy a vágyott halálra nem lehet nemet mondani, azaz az eltervezett öngyilkosságot nem lehet megakadályozni.

2, 2

Coniugis audisset fatum cum Porcia Bruti
et subtracta sibi quaereret arma dolor,
'Nondum scitis' ait 'mortem non posse negari?
credideram fatis hoc docuisse patrem.'
Dixit et ardentis avido bibit ore favillas.
I nunc et ferrum, turba molesta, nega.⁵⁴

Midőn Porcia meghallotta, hogy mi esett férjével, Brutusszal,
és gyásza az elrejtett fegyvert kereste –
„Hát nem tudjátok – kiáltott – hogy a halál útjába semmi nem állhat?
Azt hittem, apám sorsa ezt megtanította nektek!”
Így szólt, és sóvárgó ajkakkal izzó parazsat nyelt.
„Na most menj terhes tömeg, és tagadd meg tőlem a kardot!”

A fenti két epigrammából nem derül ki, miként vélekedett Martialis az öngyilkosságról. Mindkét esetben ugyanis bátor római asszonyok heroikus öngyilkosságát dolgozza fel, ez pedig némi – egyébként az epigrama műfajával nem egészen összeegyeztethető – pátosszal járt együtt. Egyik esetben sem lett volna ildomos kritikával illetni az asszonyok tettét, netán a rovásuokra ironizálni. Egészen más a helyzet viszont az alábbi epigrammában, amely egy bizonyos Festus öngyilkosságát beszéli el. Festust Domitianus barátjának mondja Martialis, és azt sugallja, hogy betegsége nemi betegség volt, amely homoszexualitásával füg-

⁵³ Plut. *Vit. Brut.* 53 (ford. MÁTHÉ [1978: 421]).

⁵⁴ Mart. 1, 42.

gött össze. Betegségét rútnak nevezi (*atra lues*), amely az arcát és fertelmes (vagy gyalázatos) torkát (*indigna faux*) támadta meg.⁵⁵ Ezért döntött úgy Festus, hogy öngyilkos lesz, mégpedig az önkéntes halál nemes római módja szerint, azaz kard által. Halálát Martialis egyértelmű iróniával mutatja be. A kegyes száj (*pium os*), a tiszta élet (*sancta vita*) egyaránt idézőjelben értendő. A megjegyzés, miszerint Festus öngyilkossága túlszárnyalja az utikai Catóét, ugyancsak nyilvánvaló gúnyolódás. Festusnak semmi oka nem lett volna öngyilkosságot elkövetni, mert Catóval ellentétben neki Caesar barátja volt.⁵⁶ Így öngyilkossága, a választott mód ellenére sem lehet nemes és heroikus, hanem épp ellenkezőleg: kicsinyes és nevetnivaló. Amennyiben valóban a homoszexualitás okozta Festus betegségét, a csattanó (*huius Caesar amicus erat*) célzás lehet Festus és Domitianus kapcsolatának a barátságon túllépő természetére.⁵⁷

2, 3

Indignas premeret pestis cum tabida fauces
inque ipsos vultus serperet atra lues,
siccis ipse genis flentes hortatus amicos
decrevit Stygios Festus adire lacus.
Nec tamen obscuro pia polluit ora veneno
aut torsit lenta tristia fata fame,
sanctam Romana vitam sed morte peregit
dimisitque animam nobiliore rogo.
Hanc mortem fatis magni praeferre Catonis
fama potest: huius Caesar amicus erat.⁵⁸

Midőn förtelmes torkát szorongatni kezdte a lassan ölő nyavalya,
s már arcán is meglátszott a rút betegség,
könnytelen szemekkel vigasztalva síró barátait,
úgy döntött Festus, hogy a Sztüx tavába mártózik.
Ám nem szennyezte sötét méreggel kegyes száját,
sem lassú éhhalállal nem nyújtotta szomorú sorsát –
római halállal vetett véget tiszta életének,

⁵⁵ ROSENBAUM (1901: 17).

⁵⁶ Vö. BORZSÁK (2007: 148–149).

⁵⁷ Catull. 57 (ford. ARANKA et al. [1978: 67]). Ld. még Suet. *Iul.* 48 (ford. KIS [1994: 16]).

⁵⁸ Mart. 1, 78.

s nemesebb máglyára küldte a lelkét.
E halál túlszárnyalhatja hírben a nagy Catóét –
Ennek ugyanis a Caesar barátja volt!

Az alábbi epigrammában egy katona lesz hagyományos római módon öngyilkos, méghozzá azért, hogy ne kerüljön az ellenség kezei közé. Ez az eset egy történetíró tolmácsolásában mindenképpen a római katona hősiességének, bátorságának *exempluma* lenne. Martialis azonban abszurd nézőpontból mutatja be az esetet: a katona a haláltól való félelmében végül önkeze által veszti életét. Hiába hát a férfias öngyilkossági mód, a katona halála, ahogyan azt Martialis láttatja, egyértelműen nevetséges és szánalmas.

2, 4

Hostem cum fugeret, se Fannius ipse peremit.
Hic, rogo, non furor est, ne moriare, mori?⁵⁹

Fannius az ellenség elől menekülve megölte magát.
Hát nem örültség, kérdem, meghalni azért, mert félsz a haláltól?

Úgy tűnik, hogy Martialis a „történelmi” öngyilkosságokat (Arria és Porcia öngyilkosságát) *modo Romano*, vagyis hagyományos római szemzőgből mutatja be. Mindkettő heroikus, és az illető nők bátorságát példázza. Semmi nem utal arra, hogy Martialis attól eltérő képet szándékozott volna alkotni a két asszonyról, mint ami a rómaiak fejében élt. Egészen más a helyzet azonban a két utóbbi epigrammában, amelyekben kortársak öngyilkosságát beszéli el. Minden afelé mutat, hogy Martialis „deheroizálta” a római típusú, azaz a kard által történő öngyilkosságot, akár az élet terhessé válása volt az ok (Festus), akár a becsület megóvása céljából történt (Fannius). Martialis, noha nem moralizált, azzal, hogy két epigrammában is nevetség tárgyává tette a hagyományos római felfogás szerint nemes és heroikus öngyilkosságot, mégiscsak jelezte, hogy miként vélekedett az önkezü halálról. Egyik epigrammájában, amelyben a boldog életre vonatkozóan ad önmaga számára tanácsokat, a tanácsok sorát („gondoktól szabad, és nem ittas éjek / ámbár nem szigorú, de tisz-

⁵⁹ Mart. 2, 80.

ta nászágy”) ezzel zárja: *summum nec metuas diem nec optes* („legvégső napodat ne féld, ne is vágyd”).⁶⁰ E sorok tanúsága szerint Martialis élet-filozófiájában nem volt helye a kierőszakolt halálnak. Az öngyilkosság számára nem volt opció.

Összegzés

Láthattuk, hogy a római sírfeliratokon gyakori motívum a *taedium vitae* (életundor, halálvágy), amelynek oka lehetett az elviselhetetlen gyász, az élet terhevé válása, a betegség, a szegénység, vagy akár maga az időskor is. Az ilyen esetekben a halálra mint szabadítóra tekintettek. Olyan sírfelirattal is találkozhattunk, amelyben a megözvegyült férj öngyilkossággal fenyegetőzik (1, 1). A *taedium vitae* gyakoriságából arra következtethetnénk, hogy a latin szepulkrális irodalomban igen sok öngyilkossági esettel találkozunk. Ám korántsem ez a helyzet. Kevés sírfelirat beszél az öngyilkosságról. Voisin megállapítja, hogy sokkal több öngyilkossági esetről tudunk irodalmi forrásokból, mint amennyivel a sírszövegekben találkozhatunk. A feliratokat nem dramatizálták, mondhatni banális vagy inkább semleges módon fogalmazták meg, és ha az irodalmi forrásokból nem tudnánk, hogy valaki önkezével vetett véget az életének, a sírfeliratából erre semmiképpen nem derülne fény. A legtöbb esetben – noha irodalmi forrásból tudjuk, hogy öngyilkosság történt – az illetők sírszövegei ezt egyáltalán nem jelzik. Akik öngyilkosságot követtek el, ugyanúgy a családi sírboltba vannak eltemetve, nem lehet őket megkülönböztetni a többi halottól.⁶¹ Az öngyilkos esetek tehát elvegyültek a természetes esetekkel. Feltéve, hogy nem önakasztással végeztek magukkal, semmiféle megkülönböztetés nem érte őket. Helyük volt a holtak birodalmában.⁶²

Ami az öngyilkosok nemi megoszlását illeti, azt látjuk, hogy nagyjából ugyanannyi férfi követett el öngyilkosságot, mint ahány nő. Ebből azonban semmilyen következtetést nem érdemes levonnunk, mivel a rendelkezésünkre álló anyag túl csekély ahhoz, hogy ezt megtehessük. Feltűnő, hogy akárcsak a görög sírfeliratok esetében, a latin sírfeliratok

⁶⁰ Mart. 10, 47 (ADAMIK [2001: 65]).

⁶¹ VOISIN (1987: 269; 273).

⁶² VOISIN (1987: 277).

sem közlik az öngyilkosság módját. Egyetlen kivétel az öngyilkos rabszolga esete (1, 2), ám a sírfelirat nem a rabszolga sírfelirata, hanem a gazdájáé, így a rabszolga öngyilkossága valójában a *dominus* élettörténetének része. Viszont a sírszövegek csaknem minden esetben megemlítik az öngyilkosság okát. Az ok lehet a gyász, az elviselhetetlen fájdalom, illetve a depresszió (1, 3; 1, 4; 1, 5; 1, 6). Feltűnő, hogy az elviselhetetlen gyász többnyire nőket késztetett öngyilkosságra. További ok lehet a betegség, a testi-lelki gyötrelmek (1, 7; 1, 8). Az ilyen esetekben a cél is megfogalmazódik, ti. az elkövetők enyhülést, békét remélnek a haláltól. Ok lehet továbbá a büntetéstől való félelem (1, 2), vagy az önkontroll elvesztése, a téboly (1, 10). Gyanítható, hogy egyik esetben az öngyilkosság hátterében a női becsületet ért sérelem állhatott. Ez utóbbi tehát ún. *pudor*-öngyilkosság lenne (1, 9).

Az öngyilkosság megítélése szempontjából ötféle viszonyulást különíthetünk el.

1. *Elfogadó, belenyugvó, felmentő viszonyulás.* Ezzel azon esetekben találkozunk, amikor, főleg nők, a gyász elviselhetetlensége miatt döntenek a halál mellett. Ilyenkor az öngyilkosság érthető, mi több, bizonyítéka is lehet a gyász és a fájdalom valóságának. Fontos viszont, hogy ezekben az esetekben, ha tudomásul is veszik az öngyilkosság tényét, egyáltalán nem heroizálják azt. Valójában az ilyen öngyilkosokról nem a csodálat, hanem a megértés hangján beszélnek.

2. *Neheztelés.* Egyetlen olyan sírszöveget láttunk, amelyben tetten érhető a neheztelés a hátramaradt házastárs részéről. Ebben a feliratban (1, 5) a férj az asszony tettét gonosz dolognak nevezi. Ám észre kell vennünk, hogy a férj nem magát az öngyilkosságot ítéli el. Fájdalmában nevezi feleségét *inpiának*, akit akkor is így nevezhetne, ha az asszony természetes halállal halt volna meg. A *gonosz dolog* ugyanis az, hogy az asszony „hűtlen” lett, elhagyta őt a halál (Thanatosz, Mors) kedvéért.

3. *Filozofikus viszonyulás.* Két előkelő római férfi esetében az öngyilkosság voltaképpen euthanázia, menekülés a testi-lelki gyötrelmek elől, és filozófiailag is megalapozott (1, 7; 1, 8). Ez főként Bassulus sírfeliratából nyilvánvaló, aki kijelenti, hogy az élet csupán addig kíváncsú, amíg élni üdvös, amíg nem zaklatják az embert testi-lelki bajok. Az élethez nem tanácsos minden körülmények között kötődni.

4. *Heroizálás*. Két sírszöveg is heroikus tettként, *virtusként* ábrázolja az öngyilkosságot. Egy fiatal férfi Arria, illetve Laodamia tettéhez hasonlítja felesége öngyilkosságát. Mind Arria, mind Laodamia férfiakat meghazudtoló bátorsággal néztek szembe a halállal. Tettük, akárcsak a hozzájuk hasonlított fiatalasszonynak, hírnevet szerzett számukra (1, 9). Ugyancsak heroikusan ábrázolt annak a *centuriónak* az öngyilkossága, aki egyedül, megszállottan vetette magát az ellenség kezei közé (1, 10).

5. *Az öngyilkosság mint büntetés*. Olyan sírfelirat is akad, amelyben egy gyilkossá lett rabszolga öngyilkossága valójában büntetés a tettéért. Úgy hal meg, ahogyan érdemli. Elkerülte ugyan a keresztre feszítést, ám a folyóba ugorva ugyanúgy fulladás által leli halálát, mintha a kereszten végeznék.

Ami a latin irodalmi sírfeliratokat illeti, messze nem vagyunk olyan szerencsés helyzetben, mint a görög nyelvűek esetében. A latin epigrammairódom távolról sem olyan gazdag, mint a görög. Arra volt lehetőségünk, hogy megvizsgáljuk Martialis néhány olyan epigrammáját, amelyekben a szerző az öngyilkosságot tematizálja. Azt vehettük észre, hogy míg Martialis a „történelmi” öngyilkosságokat (Arria és Porcia öngyilkosságát) hagyományos római szemszögből mutatja be, azaz mindkét esettel az említett nők bátorságát példázza, addig a kortársakét mondhatni „deheroizálja”. Az öngyilkosságokat elkövetőik filozófusokéhoz hasonlónak vagy heroikusnak szánják, ám Martialis ábrázolásában nevetséges és szánalmas tettek.

Akárcsak a görög sírkövek, a rómaiak is jobbra hallgatnak az öngyilkosságról. Ez azt jelenti, hogy bármennyi eset is volt valójában, igen keveset említettek meg a sírszövegekben. Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy az átlag római ember elítélte vagy szégyennek tartotta volna az öngyilkosságot. Lehetséges, hogy a rómaiaknak az öngyilkosságot illetően inkább az elkövetés módjával, és nem magával az öngyilkossággal volt gondjuk. Az (ön)akasztás kifejezetten elborzasztotta őket. Láthatuk, hogy az ilyen módon öngyilkosságot elkövetőket kizárták a temetőkből. Persze felmerül a kérdés, hogy ez mennyire volt általános szokás. Ahogyan az is kérdéses, hogy egységes volt-e az öngyilkosság megítélése régióként vagy társadalmi osztályonként, akár az elkövetés módját illetően. Valószínűleg nem. Azt tudjuk, hogy a római irodalom

hajlamos volt piedesztálra emelni az ún. heroikus, a *virtusból* elkövetett öngyilkosságot, ám egyáltalán nem biztos, hogy az élet utánozta a művészetet.

Források

- ADAMIK 2001 ADAMIK T. (szerk.), *Martialis: Válogatott epigrammák*, Budapest, 2001.
- ARANKA et al. 1978 ARANKA Gy. et al. (ford.), *Catullus versei*, Budapest, 1978.
- BAILEY 1990 Sh. BAILEY (szerk.), *Martialis: Epigrammata*, Lipcse, 1990.
- BASORE 1965 J. BASORE, *Seneca: Moral Essays*, London, 1965.
- BECKBY 1958 (AG) H. BECKBY, *Anthologia Graeca*, vol. IX–XI, München, 1958.
- BOLLÓK et al. 2002 BOLLÓK J. et al. (ford.), *Seneca: Erkölcsi levelek*, Budapest, 2001.
- BORMANN et al. 1926 (CIL 6)
E. BORMANN – W. HENZEN – M. BANG – Ch. HÜLSEN – G. B. DE ROSSI, *Corpus Inscriptionum Latinarum*, vol. VI, *Inscriptiones Urbis Romae Latinae*, Berlin, 1926.
- BORMANN 1966 (CIL 11)
E. BORMANN (szerk.), *Corpus Inscriptionum Latinarum*, vol. XI, *Inscriptiones Aemiliae, Etruriae, Umbriae Latinae*, Berlin, 1966.
- BORZSÁK et al. 1981 BORZSÁK I. et al. (ford.), *Ifjabb Plinius: Levelek*, Budapest, 1981.
- BUECHELER 1982 (CLE) F. BUECHELER, *Anthologia Latina*, vol. 1–2, Stuttgart, 1982.
- CARY 1955 E. CARY (ford.), *Dio's Roman History*, London, 1955.
- DESSAU 1968 (CIL 14) H. DESSAU, *Corpus Inscriptionum Latinarum*, vol. XIV, *Inscriptiones Latii veteris Latinae*, Berlin, 1968.
- GRUTER 1707 J. GRUTER, *Inscriptiones Antiquae Totius Orbis Romani*, Amsterdam, 1707.
- HIRSCHFELD–ZANGEMEISTER 1916 (CIL 13)
O. HIRSCHFELD – K. F. W. ZANGEMEISTER, *Corpus Inscriptionum Latinarum*, vol. XIII, *Inscriptiones trium Galliarum et Germaniarum Latinae*, Berlin, 1916.
- KIS 1994 KIS F. (ford.), *Suetonius: Caesarok élete*, Budapest, 1994.
- MÁTHÉ 1978 MÁTHÉ E. (ford.), *Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok*, 2. kötet, Budapest, 1978.
- MOMMSEN–WILMANNS–DESSAU 1881–1956 (CIL 8)
Th. MOMMSEN – G. WILMANNS – H. DESSAU, *Corpus Inscriptionum Latinarum*, vol. VIII, *Inscriptiones Africae Latinae*, Berlin, 1881–1956.
- MOMMSEN 1883 (CIL 9) Th. MOMMSEN, *Corpus Inscriptionum Latinarum*, vol. IX, *Inscriptiones Calabriae, Apuliae, Samnii, Sabinorum, Piceni Latinae*, Berlin, 1883.

- NÓTÁRI 2010 NÓTÁRI T. (ford.), *Marcus Tullius Cicero: Összes perbeszédei*, Szeged, 2010.
- ORELLI 1828 J. C. von ORELLI, *Inscriptionum Latinarum Selectarum Amplissima Collectio Romanae Antiquitatis*, vol. 2, Zürich, 1828.
- TÓTH 1997 TÓTH B. (ford.), *Lucretius: A természetről*, Budapest, 1997.

Felhasznált irodalom

- BORZSÁK 2007 BORZSÁK I., *A két Cato híre – à travers les âges*, in: Csörsz Rumen I. – Szabó G. Z. (szerk.), „Nem súlyed az emberiség”, Budapest, 2007, 147–156.
- CLARKE 1993 D. A. CLARKE, *Secular and Christian Leadership in Corinth*, Leiden – New York – Köln, 1993.
- GARULLI-SANTIN 2023 V. GARULLI – E. SANTIN, *Oltre la traduzione: strategie di comunicazione e confini linguistico-culturali nelle iscrizioni metriche bilingui greco-latine*, <https://hal.science/hal-03085253/document>, 2023. 11. 17.
- HOOFF 1990 J. L. A. HOOFF, *From Autothanasia to Suicide. Self-Killing in Classical Antiquity*, London, 1990.
- HÜBNER 1899 E. HÜBNER, *Los más antiguos poetas de la península* (Estudios de erudición española, vol. 2), Homenaje a Menéndez Pelayo en el año vigésimo de su profesorado, Madrid, 1899, 341–365.
- JOHNSON 1954 S. JOHNSON, *The Obituary Epigrams of Martial*, *The Classical Journal*, 49 (1954/6), 265–272.
- KENRICK 1858 J. KENRICK, *Roman Sepulchral Inscriptions*, London, 1858.
- KOTLIŃSKA-TOMA 2014 A. KOTLIŃSKA-TOMA, *Is Ending a Wretched Life Pardonable? Attitudes Towards Suicide in Greek Funerary Epigram*, *EOS: Commentarii Societatis Philologiae Polonorum*, 101 (2014), 169–185.
- KRUSCHWITZ 2015 P. KRUSCHWITZ, *The petrified Muse* (blog), <https://thepetrifiedmuse.blog/2015/11/13/war-combat-trauma-and-poetry-evidence-for-ptsd-in-the-latin-verse-inscriptions/>, 2023. 11. 30.
- LATTIMORE 1962 R. LATTIMORE, *Themes in Greek and Latin Epitaphs*, Urbana, 1962.
- NOCK-BEAZLEY 1946 A. NOCK – J. D. BEAZLEY, *Sarcophagi and Symbolism*, *American Journal of Archaeology*, 50 (1946/1), 140–170.
- PECZ 1902 PECZ V., *Ókori lexikon*, I/1. kötet, Budapest, 1902.
- PECZ 1904 PECZ V., *Ókori lexikon*, II/1. kötet, Budapest, 1904.
- RONCAGLIA 2018 E. C. RONCAGLIA, *Northern Italy in the Roman World*, Baltimore, 2018.
- ROSENBAUM 1901 J. ROSENBAUM, *The Plague of Lust*, vol. 2, Párizs, 1901.
- ROY 2020 K. G. ROY, *Man of High Empire*, Oxford, 2020.

ROYMANS–ZANDSTRA 2011

N. ROYMANS – M. ZANDSTRA, *Indications for rural slavery in the northern provinces*, in: N. Roymans – T. Derks (ed.), *Villa Landscapes in the Roman North*, Amsterdam, 2011, 161–179.

STÉGEN 1961

G. STÉGEN, *L'« impiété » de Sutia Anthis*, *Revue belge de philologie et d'histoire*, 39 (1961/1), 59–61.

THOMPSON 1912

C. L. THOMPSON, *Taedium Vitae in Roman Sepulchral Inscriptions*, Lancaster, 1912.

VOISIN 1987

J.-L. VOISIN, *Apicata, Antinoüs et quelques autres*, *Mélanges de l'École française de Rome – Antiquité*, 99 (1987/1), 257–280.

Representations of Suicide in Latin Sepulchral Inscriptions and Epigrams

In the Latin funerary inscriptions we often meet the motif of taedium vitae. Would this indicate that there are more suicides in Latin sepulchral literature than in Greek epitaphs? Given the prevalence of taedium vitae, it may be surprising that we have slightly fewer „suicidal” Latin epitaphs than Greek. However, almost all of them are clearly suicidal, whereas in the Greek epitaphs in many instances we can only suspect the case of suicide. Concerning the epigrammatic evidence, in contrast to the Greek epigram material, in Latin literature there are few epigrams which deal with suicide. This can be explained by the fact that the Latin epigram literature is far less rich than the Greek. There are few Latin epigrams that can be evaluated as literary epitaphs, and even fewer on the subject of suicide. In our study, we will first examine the „real” epitaphs and then examine how the few available „sepulchral” epigrams represent suicide.

Keywords: Latin funerary inscriptions, Martial, suicide, *taedium vitae*